

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ 19-ՐԴ ԴԱՐՈՒ
ՎԵՐՋԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ 20-ՐԴ ԴԱՐՈՒ ՍԿԻՋԲԸ

15-րդ դարում, օսմանեան թուրքերը նուաճելով Փոքր Ասիան սելճուքներէն՝ ժառանգեցին անոնց կառավարման հիմնական տարրերը, կայսրութեան կազմակերպման հիմնական սկզբունքները եւ ընկերային ու տնտեսական կեանքի շատ մը երեւոյթներ: Նուաճուած երկիրները կառավարելու համար՝ կայսրութիւնը բաժնեցին վարչական միաւորներու, որ պայմանաւորուած էր մահմետական աւատատիրական դասակարգի քաղաքական եւ տնտեսական շահերով¹: Անոնք կայսրութեան տարածքը բաժնեցին վարչատարածքային մեծ ու փոքր միաւորներու, որոնց ամենամեծ միաւորները կը կոչուէին էյալէթներ: Կառավարման այս համակարգը, որոշ փոփոխութիւններով շարունակուեցաւ մինչեւ 19-րդ դարու երկրորդ կէս: 16-րդ դարու սկիզբը Կիլիկիան գրաւուած էր օսմանցիներուն կողմէ: Սակայն մինչեւ 19-րդ դարու վերջ Օսմանեան տիրապետութիւնը Կիլիկիոյ վրայ մնաց անկայուն եւ ոչ ամբողջական: Կիլիկիոյ իսկական տէրերը դարձան թուրքմենական եւ աւշարական կիսանկախ իշխանապետութիւնները (տրէպէնութիւն)՝ Ռամազան-օղլու, Քէօր-օղլու, Գարաման-օղլու եւ Գոզան-օղլու ցեղերը, որոնք չենթարկուելով կեդրոնական իշխանութեան՝ մօտ հինգ դար իրենց ենթակայութեան տակ պահեցին ամբողջ Կիլիկիան:

Սուլթան Ապտուլ Ազիզի գահակալութեան ժամանակաշրջանին (1861-1876 թթ.), մեծ վէզիր Միտհատ փաշան ձեռնակեց վարչական նոր բարեփոխութիւններու, որոնց նպատակն էր զօրացնել կեդրոնական իշխանութեան հեղինակութիւնը, ոչնչացնել ու չեզոքացնել տէրէպէններու եւ ինքնագլուխ ցեղապետներու ազդեցութիւնը: 1864 թ., ընդունուեցաւ Վիլայէթներու մասին Նոր Օրէնքը, որուն համաձայն էյալէթները վերանուանուեցան վիլայէթներ (հայկական աղբիւրներուն մէջ՝ նահանգ կամ կուսակալութիւն): 1867 թ. եւ 1876 թ. վիլայէթներու մասին նոր կանոնադրութիւններով վիլայէթներու կազմաւորումը շարունակուեցաւ մինչեւ 1870-ականներուն

¹ Տե՛ս Մելքոնյան Ա.Ա., Էրզրում. Էրզրումի նահանգի հայ ազգաբնակչութիւնը XIX դարի առաջին երեսնամյակին (պատմաժողովրդագրական ուսումնասիրութիւն), Ե., 1994, էջ 25:

վերջը: 1870 թ. կայսրութիւնը բաժնուած էր 23 վիլայէթներու, ի 1875 թ.՝ 25, իսկ 1893 թ.՝ 27¹: Ապտուլ Յամիտի գահակալութեան ժամանակաշրջանին վիլայէթները կը բաժնուէին երեք մասի՝ կեդրոնին կապուած վիլայէթներ, կեդրոնին կապուած անկախ սանճագներ և առանձնայատուկ կարգավիճակ ունեցող էյալէթներ:

Վիլայէթները բաժնուած էին սանճագներու (գաւառ), սանճագները՝ գազաններու (գաւառակ), գազանները՝ նահիէներու (գիւղախումբ), նահիէները՝ քարիէներու (գիւղ): Սկզբնական շրջանին վիլայէթները աւելի մեծ վարչամիավորներ էին քան նախկին էյալէթները, բայց հետըզհետէ անոնք վերածուեցան աւելի փոքր վարչամասերու՝ աւելի ազդեցիկ կառավարում ունենալու նպատակով: Վիլայէթը կը կառավարուէր կուսակալին կամ վալիին կողմէ: Վալին կը նստէր վիլայէթի գլխաւոր քաղաքը. ան կը նշանակուէր Սուլթանին կողմէ և կախեալ էր կեդրոնական կառավարութենէն՝ ձեռքը ունենալով գործադիր իշխանութիւնը իր բոլոր ճիւղաւորումներով՝ բացի դատական և զինուորական² բաժիններէն:

Վալին էր կուսակալութեան ոստիկանութեան գլուխը, որուն իշխանութեան տակ էին կուսակալութեան վարչական այլեայլ պաշտօնեաները: Կուսակալին կից և անոր անմիջական տեսչութեան տակ կը գործէր «Տէֆտէրտար»-ը կամ համարակալը, որուն ձեռքն էին ելեւմտական հաշիւները, և կուսակալին բացակայութեան կամ հիւանդութեան ժամանակ ան կը փոխարինէր զինք: Յետոյ կու գար «Մէքթուպճի»-ն՝ նահանգի ընդհանուր ատենադպիրը: Այնուհետեւ՝ հասարակաց կրթութեան, առեւտրի, հողագործութեան, հանրագումար շինութեանց, կալուածներու գնահատման, տուրքերու, անտառներու, հանքերու, հեռագիրի և թղթատարի, պետական պարտքի և ծխախոտի մաքսի վարչութիւններու, մարդահամարի գրասենեակի և ուրիշ տեսուչները, ոստիկանապետը և այլն:

Կուսակալին կը գործակցէին Վարչական Խորհուրդը (Իտարէ Մեճլիսի), որուն անդամ էին «Նայիպ»-ը կամ կրօնական դատաւորը, Տէֆտէրտարը, Մէքթուպճին, Սուֆէին, հայ և յոյն Եպիսկոպոսները

¹ Տե՛ս Karpat Kemal, Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics, The University of Wisconsin press, London, 1985, p. 8:

² Ատանա վիլայէթը, որ կ'ընդգրկէր Կիլիկիոյ մեծ մասը, զինուորական տեսակէտէն կը կազմէր Օսմանեան կայսրութեան ընդհանուր Եօթը զօրաբանակներուն Զինգերորդը: Բայց Զամախսարիային Ա. Պատերազմի ընթացքին, անկա կցուեցաւ Զորորդ Զօրաբանակին, որ իր ձեռքին տակ կ'առնէր ամբողջ Արաբական աշխարհը՝ ճենալ փաշայի հրամանատարութեան տակ, որ Կիլիկիոյ Աղէտէն ետք Ատանայի վալին եղած էր, (տե՛ս Եդիպեան Բ., Ատանայի Զայոց Պատմութիւն, էջ 143):

եւ ուրիշ չորս ընտրովի անդամներ քաղաքի մեծամեծներէն՝ երկուքը իսլամ, երկուքը՝ քրիստոնեայ: Կը գործէր նաեւ Օտրակուտական խորհուրդը (Իխթիյար Մեճլիսի), որ կը բաղկանար 12 երեսելիներէ՝ 6 իսլամ եւ 6 քրիստոնեայ:

Վալիի իշխանութեան ենթակայ էին սանճագներու կառավարիչները, որոնք կը կոչուէին մութասարիճներ (գաւառապետ): Անոնք կը նստէին գաւառի կեդրոն քաղաքին մէջ: Մութասարիճներուն ենթակայ էին գազաններու գայմագամները՝ իրաքանչիւրը իր գայմագամութեան կեդրոնը նստած: Գայմագամներէն ստորադաս կը գտնուէին նահիէի տեսչութիւնները իրենց յատուկ տեսուչ-միւտիւրներով: Եւ վերջապէս նահիէներու միւտիւրութեանց ենթակայ էին քարիւները (գիւղեր) իրենց գիւղապետ մութսարներով¹: Մութսարիճը, գայմագամը, միւտիւրը կը նշանակուէին կեդրոնական նահանգային իշխանութեան կողմէն, իսկ մութսարը կ'ընտրուէր տեղական ժողովուրդին կողմէ: Բոլոր նշանակումները կը կատարուէին կաշառքով: Կը պաշտօնավարէր ան, որ անելի կաշառք կու տար²:

Նոր օրէնքի իռչակումէի ետք, Կիլիկիոյ կեդրոնական մասը ընդգրկուեցաւ Ատանա վիլայէթին մէջ, որու կազմաւորումը տեղի ունեցաւ 1869/70 թուականին³: Կիլիկիոյ հիւսիս-արեւելեան մասը ընդգրկուեցաւ Չալէպի վիլայէթին մաս կազմող Մարաշի սանճագին մէջ, իսկ Ալէքսանդրէթն ու Այնթապը Չալէպի սանճագին մէջ առանձին գազաներ դարձան⁴:

Կիլիկիան, Օսմանեան տիրապետութեան տակ մտնելէ ետք, մտած է տարբեր վարչամիաւորներու մէջ: Ատանա էյալէթը, որ կ'ընդգրկէր Կիլիկիոյ հիմնական եւ կեդրոնական մասը, հաւանա-

¹ Տե՛ս Գալուստեան Գր. Դ. (Կիլիկեցի), Մարաշ կամ Գերմանիկ եւ Դսրոս Ձէթուն, տպ. «Կոչնակ», Նիւ Եորք, 1934, էջ 18-19, տես նաեւ՝ Եղիայեան Բ., Նշուած աշխ., էջ 139-142, Առաքելեան Դ., «Ձէթուն» տեղակազրական, աշխարհագրական եւ վարչական տեսութիւն, Թիֆլիզ, 1896, էջ 33:

² Տե՛ս Լեո, Դայոց պատմություն, հ. 3, Ե., 1969, էջ 58, տես նաեւ՝ Ղազարյան Դ., Արեւմտահայերի սոցիալ-տնտեսական եւ քաղաքական կացությունը 1800-1870 թթ., Ե., 1967, էջ 50-52:

³ ԴՅ ԳԱԱ Դայոց Ցեղասպանության Թանգարան Ինստիտուտի գիտական ֆոնդեր, ք. 10, Աղանայի վիլայէթի տարեգրքեր (Ալանամե), (այսուհետեւ՝ ԴՅԹ Ատանայի Ալանամե) 1288 (1871 թ.), էջ 253: Տե՛ս նաեւ Birken A., Die Provinzen des Osmanischen Reiches, Wiesbaden, 1976, p. 137:

⁴ Չալէպի վիլայէթը կազմաւորուեցաւ 1866 թուականին: 1865-1869 թուականներուն Ատանան դարձաւ Չալէպի լիվաններէն մէկը: Տե՛ս ԴՅ ԳԱԱ Դայոց Ցեղասպանութեան Թանգարան Ինստիտուտի գիտական ֆոնդեր, ք. 10, Օսմանյան պետական տարեգրքեր (Ալանամե), (այսուհետեւ՝ ԴՅԹ Պետական Ալանամե) 1284 (1867 թ.), էջ 177, 1285 (1868 թ.), էջ 886, 1286 (1869 թ.), էջ 201-202:

բար կազմաւորուած է 17-րդ դարու սկիզբը¹: Նոյն դարու թուրք պատմիչ Էվլիա Չելեպին Ատանայի մասին կը խօսի իբրեւ առանձին էյալէթ, իսկ ուրիշ տեղ մը՝ Չալէպի էյալէթին ենթակայ սանճագ²: 19-րդ դարու սկիզբը Կիլիկիան ենթակայ էր Ատանայի եւ Իչէլի նահանգներուն, փոքր մաս մըն ալ՝ Գարամանիոյ եւ Գոնիայի նահանգներուն³: 1831թ. Կիլիկիոյ տարածքը բաժնուած էր Ատանայի եւ Աւրաշի էյալէթներուն մէջ⁴: 1832-1840 թուականներուն Կիլիկիան գրաւուեցաւ Եգիպտոսի Իպրահիմ փաշային կողմէ⁵: Անկէ ետք մինչեւ Չալէպի վիլայէթին կազմաւորումը (1866 թ.) Կիլիկիան Ատանա էյալէթ անունով վերածուեցաւ առանձին վարչամիաւորի, որ կ'ընդգրկէր Ատանա, Տարսուս (Տարսոն), Ուզէյր (հետագային՝ Փայաս, ապա՝ Ճէպէլ Պերթէթ), եւ Մարաշ լիվաները⁶: 1866 թ., Ատանան մտաւ նորակազմ Չալէպի վիլայէթին մէջ, իսկ 1869 թ., անջատուելով Չալէպէն՝ դարձաւ առանձին վիլայէթ: Աւրաշի սանճագը, որ կ'ընդգրկէր Կիլիկիոյ հիւսիս-արեւելեան շրջանները, մնաց Չալէպի նահանգին մէջ:

1870 թ. կազմաւորուած Ատանայի վիլայէթը ունէր հետեւեալ սահմանները. արեւմուտքէն Ալայիա քաղաքէն արեւելք գտնուող Իմամլը կոչուող աւանը, իսկ Չայոց Ծոցի ափին սահմանը կը վերջանար Ալեքսանդրէթ քաղաքէն հիւսիս, արեւմուտքէն՝ Գոնիա նահանգի Նիկտ, Գոնիա եւ Ատալիա գաւառները, հիւսիսէն՝ Անկորայի եւ Աիվասի նահանգէն Կեսարիոյ եւ Աբաստիոյ գաւառները, հարաւ-արեւելքէն՝ Չալէպի նահանգի Աւրաշի եւ Չալէպի գաւառները⁷:

¹ Տե՛ս Birken A., նշուած աշխ., էջ 137:

² Տե՛ս Օտար աղբյուրները Չայաստանի եւ հայերի մասին, Սահրաստյան Ա.Խ., Ե., 1967, էջ 25: Էվլիա Չելեպի Ատանայի մասին կը գրէ. «Ատանայի էյալէթը դիւանի ոչ մի ծառայող չունի, որովհետեւ Չալէպից բաժնվելով էյալէթ է դարձել, սանճագներն են՝ Սիս, Թարսուս, Կարադաշ, Սելեֆկե: Ունի բոյբեյիներ (այսպէս կը կոչվէին փոքր աշիրեթներու պետերը): Ապստամբները (աւազակները) շատ են, որովհետեւ էյալէթը քարքարոտ է»:

³ Ինճիճեան Ղ., Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1806, էջ 354:

⁴ Նոյն թուականին Աւրաշի էյալէթը կ'ընդգրկէր Մարաշ, Մալաթիա, Սամսատ (Սամոսատ) եւ Գէրգէր սանճագները, իսկ Ատանայի էյալէթը՝ Ատանա, Տարսուս, Ալանիա (Ալայիա), Իչէլ, Սիս, Ուզէյր եւ Պէյլան սանճագները: Տե՛ս Karpal Kemal H., նշուած աշխ., p. 14:

⁵ Տե՛ս Թորոսյան Շ. Թ., Կիլիկիայի հայերի ազգային-ազատագրական շարժումները 1919-1920 թթ., Ե., 1987, էջ 12:

⁶ ՉՅԹԻ Պետական Սալնամէ, 1265 (1849 թ.), էջ 81, 1274 (1858 թ.), էջ 105, 1282 (1865 թ.), էջ 164-165:

⁷ Տե՛ս Գալուստեան Գր., նշուած աշխ., էջ 15:

Ատանայի նահանգի ընդհանուր տարածութիւնը, ըստ սալնամէներուն, մօտաւորապէս 50 հազար քառ.քլմ. էր¹: Բայց հայ պատմագիրներէն շատեր Ատանայի նահանգի տարածութիւնը կը ներկայացնեն 40 հազար քառ.քլմ.²: Ատանա նահանգը գրեթէ ամբողջութեամբ կ'ընդգրկէր հայկական Կիլիկիոյ տարածքը, բացի Ալեքսսոնդրէն, Աեաւ լեռներու հիւսիսային շրջանէն, Այնթապէն, Աարաշէն, Ձէյթունէն, որոնք ենթակայ էին Դալէպի վիլայէթին, բայց փոխարէնը իր մէջ առնելով Փոքր Ասիոյ դաշտէն մաս մը³:

Ատանայի նահանգի կազմաւորումէն ետք, վիլայէթը կը բաղկանար Ատանա, Իչէլ, Գոզան, Փայաս (Ձէպէլ Պէրէքէթ) սանճագներէ, 15 գազաներէ, 23 նահիէներէ եւ 1329 գիւղերէ⁴՝ հետեւեալ ստորաբաժանումներով.

1. Ատանա սանճագը կը բաղկանար Ատանա (վիլայէթի կեդրոնը, ուր կը նստէր վալին), Տարսուս (Տարսոն), Աերսին, Գարա Իսալու գազաներէն,

2. Իչէլ սանճագը⁵ Աելեֆէ (սանճագին կեդրոն), Անամուռ, Արմենակ, Կիւլնար եւ Մուք գազաներէ,

3. Փայասի⁶ սանճագը՝ Փայաս (սանճագի կեդրոն) եւ Օսմանիէ գազաներէն,

4. Գոզան (Աիս) սանճագը՝ Աիս (սանճագի կեդրոն), Դաճին (Դաճըն), Գարս Ձիւլգատրիէ⁷, Պիլան Քէոյ գազաներէն: 1880-ականներուն վերջինիս փոխարինելու եկաւ Ֆէքէն (Վահկա):

¹ ԴՅԹԻ Ատանայի Սալնամէ, 1308 (1891 թ.), էջ 9:

² Էփրիկեան Դ.Ա., նշուած աշխ., էջ 272, Գալուստեան Գր., նշուած աշխ., էջ 15: Իսկ ըստ Բիւզանդ Եղիայեանի՝ Ատանայի վիլայէթը ունէր 45 հազ.քառ.քլմ. տարածութիւն, տե՛ս Եղիայեան Բ., նշուած աշխ., էջ 139:

³ Տե՛ս Գալուստեան Գր., նշուած աշխ., էջ 16:

⁴ ԴՅԹԻ Պետական սալնամէ, 1306 (1889 թ.), էջ 589: Դ. Առաքէլեան կը նշէ 4 սանճագ, 19 գազայ եւ 49 նահիէ, տե՛ս Առաքէլեան Դ., նշուած աշխ., էջ 35-36: «Արաքս»-ի Կիլիկիան Ատանա վիլայէթի համար կը նշէ 4 սանճագ, 19 գազայ եւ 23 նահիէ, տե՛ս Կիլիկիա, փորձ աշխարհագրութեան արդի Կիլիկիոյ, Մատենադարան «Արաքս»-ի, Պետերբուրգ, 1894, էջ 38:

⁵ Մինչեւ Ատանայի վիլայէթին մէջ ընդգրկուիլը՝ Իչէլը Գարաման էյալէթին մէկ լիվան էր:

Ատանա վիլայէթի կազմատրման սկզբնական շրջանին այս գաւառը կը կոչուէր Փայաս, որ համանուն սանճագի կեդրոնն էր, իսկ 1877 թ. նոյն գաւառը փոխարինուեցաւ Ձէպէլ Պէրէքէթ անունով: Իսկ 1840-ականներուն այս շրջանին համար գործածուած է նաեւ Ռեզէր անուանումը:

⁷ 1880-ականներէն ետք այս գազան կը կոչուէր միայն Գարս: Դայկական աղբիւրներուն մէջ գրուած է նաեւ Կարս ձեւով:

1886 թ., երբ բացուեցաւ 68 քլմ. երկարութեամբ Ատանա-Աերսին երկաթուղագիծը¹, Մերսինը դարձաւ Կիլիկիոյ ամենէն աշխոյժ նաւահանգիստը: 1888 թ. (1305), անջատուելով Ատանայի սանճագէն՝ վերածուեցաւ առանձին սանճագի (գաւառի)²: Նոյնը կը վկայէ նաեւ 1894 թուականին տպուած մատենադարան «Արաքս»-ի «Կիլիկիա» գիրքը, որուն մէջ կ'ըսուի. «Այս թերթը տպագրութեան յանձնելու ժամանակ մեր առած նոր տեղեկութիւններին նայելով՝ Մերսինը բաւական տարիներից ի վեր գաւառագլուխ (շիվա կամ սանճագ) է դարձել, ուր նստում է միւթսարը՝ եւ ոչ թէ գայմազամ»³: Տրուած ցուցակով կը ներկայացնենք 1897-ին Ատանայի նահանգի վարչական բաժանումները⁴.

Ատանայի նահանգի վարչական բաժանումները 1897 թ.			
սանճագ	գազայ	նահիւ	գիւղ
Ատանա	2	4	480
Աերսին	1	3	269
Ճէպէլ Պէրէքէթ	5	6	238
Գոզան	3	2	324
Իչէլ	4	6	321
ընդհանուր	15	21	1632

Պետք է նշել նաեւ, որ վարչական միաւորները յաճախ ենթարկուած են փոփոխութիւններու. կրնար գազան վերածուիլ սանճագի կամ վարչամիաւոր մը կրնար անցնիլ մէկ սանճագէն միւսին: Կրնար աճիլ կամ նուազիլ նաեւ սանճագի մը գազաններուն թիւը: 1870 թուականէն մինչեւ 1914 թուականը գազաններու եւ նահիւներու թիւը անընդհատ ենթարկուած է փոփոխութեան: Ինչպէս օրինակ՝ Ճէպէլ Պէրէքէթի սանճագը 1870-ականներուն ունէր 2 գազայ, իսկ 1880-ականներու վերջաւորութեան՝ 5 գազայ, իսկ 1910-էն ետք՝ 4

¹ Տե՛ս Գալուստեան Գր., նշուած աշխ., էջ 24, Հայաստանի սովետական հանրագիտարան, հատոր I, Երեւան, 1974, էջ 69: 1305 (1891 թ.) թուակիր Օսմանեան պետական տարեգիրքին համաձայն Մերսինը կը ներկայանայ իբրեւ առանձին սանճագ, տե՛ս ՀԳԹԻ Պետական Սալնամէ, 1308 (1891 թ.), էջ 576:

² ՀԳԹԻ Ստանայի Սալնամէ, 1312 (1894 թ.), էջ 89-98:

³ Տե՛ս Մատենադարան «Արաքս»-ի նշուած աշխ., էջ 203:

⁴ ՀԳԹԻ Պետական Սալնամէ, 1315 (1897 թ.), էջ 443:

գազայ: Օսմանեան կառավարութեան կողմէ դիտաւորեալ եւ յաճախակի տեղի ունեցող վարչական վերաբաժանումներուն նպատակն էր՝ քրիստոնեայ մեծամասնութիւն ունեցող շրջանները կտրատելով միացնել իսլամական մեծամասնութիւն ունեցող շրջաններուն՝ ժողովրդագրականօրէն դիմաւորելու համար զանոնք:

Թէեւ բուն Կիլիկիոյ մեծ մասը կ'ընդգրկուէր Ատանա նահանգին մէջ, սակայն, ինչպէս նշեցինք, Կիլիկիայէն մաս մըն ալ կը մտնէր Զալէայի վիլայէթի սահմաններուն մէջ: Զալէայի նահանգին ծովեզերեայ մասը՝ կիսովին, իսկ հիւսիսային լեռնագաւառը՝ գրեթէ ամբողջովին, կը մտնէին Կիլիկիոյ թագաւորութեան սահմաններուն մէջ: Այսինքն՝ Մարաշի սանճագը, բացի Ալպիստան գազայէն, Այնթապը եւ Ալէքսանդրէթը կը մտնէին Կիլիկիոյ հայկական թագաւորութեան սահմաններուն մէջ: Ասկէ բացի Զալէայի նահանգին մէջ մտնող եւ Կիլիկիոյ սահմանակից Քիւլիս, Պէլլան, Անտիոք գազաները նոյնպէս հայաշատ էին: 19-րդ դարուն շատ մը պատմագիրներ այս շրջանները նոյնպէս ներառած են Կիլիկիոյ շրջանակին մէջ:

Այստեղի հայութիւնը մէկ մասնիկն էր Կիլիկիոյ հայութեան, որոնք նոյնպէս գաղթականութեան հոսքերով շատ հին ժամանակներէն հաստատուած էին այստեղ եւ կիսած էին շրջանի հայութեան ճակատագիրը: Այստեղ ալ կատարուած էին մեծ դէպքեր, որոնք Կիլիկիոյ ժամանակակից պատմութեան մէջ գրաւած են կարեւոր տեղ:

Զալէայի վիլայէթը կազմաւորուած էր 1866 թ., եւ ունէր մօտաւորապէս 70 հազար քառ. քլմ. տարածութիւն: Կը բաժնուէր 3 սանճագներու, 20 կազաներու, 50 նահիէներու եւ 3261 գիւղերու¹: 1306 (1889թ.) Պետական Սալնամէի համաձայն՝ Զալէայի վիլայէթը ունէր հետեւեալ վարչական բաժանումները²:

1. Զալէայի սանճագը կը բաժնուէր Զալէա (վիլայէթի կեդրոն), Այնթապ, Քիւլիս, Պէլլան, Ալէքսանտրէթ, Անտիոք, Զարեմ, Շըսըր-Շղուր, Իտլէպ, Մաարաթ իւլ Նուման, Պապ, Աեմպիճ, Բաքքա եւ Ճէպէլ Սէման գաւառակներուն:

2. ՈւրՖայի սանճագը՝ ՈւրՖա (սանճագի կեդրոն), Բում Գալա (Հռոմկլայ), Արուճ, Պիրեճիկ գաւառակներուն:

3. Մարաշի սանճագը՝ Մարաշ (սանճագի կեդրոն), Ձէյթուն, Ալպիստան, Անտէրին, Պազարճըզ գաւառակներուն:

Ինչպէս նշեցինք, Մարաշի սանճագը, բացի ամէնէն հիւսիս գտնուող Ալպիստան գաւառակէն, ամբողջութեամբ մաս կը կազմէր Կիլիկիոյ հայկական թագաւորութեան:

¹ ՀԳԹի Պետական Սալնամէ, 1306 (1889 թ.), էջ 402:

² Նոյն տեղը, էջ 396-402:

Մարաշի սանճագը Հալեպի նահանգին ենթակայ երկրորդ ասիական զավթման ժամանակ, որոնք սահմաններն էին արեւելքէն Խարբերդ, արեւմուտքէն Ատանա, իսկ հարաւէն կցուած լինելով Հալեպի գաւառին: Մարաշի սանճագի տարածութիւնն էր 18.405 ք.մ.¹: 19-րդ դարու սկիզբը Մարաշը առանձին փաշայութիւն չէր ունէր: «Էյալէթ (նահանգ) Մարաշոյ, յորում նստի եռորդեան վեզիր, եւ վստահ երկրորդեան փաշայ՝ ի Մարաշ քաղաքի, ուր եւ մօնլա, եւ գաւառ տրուող (թեմք) պարունակեալք՝ ի տոյն էյալէթ եւ տրքա՝ Մարաշ, Այն-Քապ, Գարսի գիւղատրոհէ, Ջամանթի, Պելաս (թերեւս Պէլան), Էյալիստան: Յորոք բաց ի Մահաշոյ յիւրաքանչիւրումն գատի (դատարան) նստի, եւ ի կողմանէ տերանց մալիքանէից եւ թիմարից (դաստարար) տակերտաց եւ կալուածոց) նստի վոյվոտա կամ սուլթաշի»²:

1848 թ., Մարաշը կը դրուի Ատանայի վալի Օսման փաշային ղեկավարութեան տակ³: Է. Պրեմոն իր «Կիլիկիա 1919-1920-ին» գործոյկին մէջ Մարաշ գաւառին մասին կը գրէ. «Մարաշի սանճագը սկիզբը մաս կը կազմէր Ատանայի վիլայէթին: 1880-ի մօտերը Մարաշը կցուեցաւ Հալեպի վիլայէթին: Մարաշը, որ դէպի Կասպից ծով, Թուրքիստան, Պարսկաստան եւ Սիջազետք երկարող Միջերկրականի ճամբաներուն հանգոյցն է, բնականաբար կ'ուղղուի դէպի Ատանա»⁴: Է. Պրեմոնի նշած թուականը ճիշտ չէ, որովհետեւ Սալնամէներուն մէջ յստակ ցոյց կը տրուի, թէ 1866 թուականէն սկսեալ Մարաշը արդէն Հալեպի վիլայէթին մէկ գաւառն էր: 1909 թ. Սալնամէին համաձայն՝ Մարաշի սանճագը ունէր 4 գազայ, 17 նահիէ եւ 471 գիւղ⁵:

Բոլոր վարչական միաւորներուն մէջ ամենէն հայաշատ սանճագներէն էր Ատանայի կեդրոնական սանճագը, յատկապէս՝ Ատանա քաղաքը շրջակայ կարգ մը հայաբնակ գիւղերով, ինչպէս նաեւ Մարաշի, Գոզանի (Սիսի) եւ ճէպէլ Պերթէթի բնակչութեան գերակշռող մասը հայեր էին: Հայաշատ էր նաեւ Այնթապ քաղաքը:

¹ Տե՛ս Գալուստեան Գր., նշուած աշխ., էջ 35:

² Ինճիճեան Ղ., նշուած աշխ., էջ 372:

³ Տե՛ս Birken A., նշուած աշխ., p. 138: Տե՛ս նաեւ Գ. Չազմագճեան, Դրուագներ Կիլիկիոյ նախընթաց կեանքէն, «Հայրենիք» ամսագիր, Պոստղն, 1931, N. 3, էջ 138-139, Թորոսյան Շ. Թ., նշուած աշխ., էջ 12:

⁴ Bremond E., La Cilicie en 1919-1920, Paris, 1921, p. 4: Այլ աղբիւր մը կը յիշատակէ, թէ Մարաշի սանճագը 1890-ին կցուեցաւ Հալեպի վիլայէթին, տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 3, Ե., 1991, էջ 721:

⁵ Հիմնական Սալնամէ, 1327 (1909 թ.), էջ 624-627:

Համաշխարհային Պատերազմի նախօրէին վիլայէթները դարձեալ ենթարկուեցան վարչական փոփոխութիւններու, որուն իբրեւ հետեւանք Ատանա նահանգէն անջատուեցաւ Իչէլը եւ դարձաւ անկախ սանճագ, իսկ Մարաշը անջատուելով Հալէպի նահանգէն նոյնպէս դարձաւ անկախ գաւառ¹: Այսպիսով՝ պատմական Կիլիկիոյ տարածքը, ուր կ'ապրէին մեծ թիւով հայեր, մասնատուելով՝ բաժնուեցաւ տարբեր վարչամիավորներու:

САЛБИ САГТЧЯН
ЕГУ

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ДЕЛЕНИЕ
КИЛИКИИ В КОНЦЕ XIX — НАЧАЛЕ XX ВВ.**

РЕЗЮЕ

Согласно принятому в 1824 г. новому закону о вилайетах прежние административные единицы Османской империи стали называться вилайетами. В 1869-1870 гг. большая часть территории прежнего Киликийского армянского царства была включена в созданный вилайет Адана. Остальная территория вошла в санджак Мараш Алеппского вилайета. Накануне Первой мировой войны вилайеты вновь подверглись административному делению. В результате из вилайета Адана был выделен отдельным санджаком Ичел. Таюке отдельным санджаком стал Мараш, отделившийся от Алеппского вилайета. Таким образом территория исторической Киликии, населенная большим количеством армянского населения, была раздроблена между различными административными единицами.

¹ St'ru' Karpat K, նշուած աշխ., էջ 172, 176, 184, 186: